

SCIENCE
PROBLEMS.UZ

ISSN 2181-1342

Actual problems of social and humanitarian sciences
Актуальные проблемы социальных и гуманитарных наук

Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari

9-maxsus
son (5-jild)

2025

SCIENCEPROBLEMS.UZ

IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARNING DOLZARB MUAMMOLARI

№ 5/9 (5) – 2025

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

TOSHKENT-2025

BOSH MUHARRIR:

Isanova Feruza Tulqinovna

TAHRIR HAY'ATI:

07.00.00- TARIX FANLARI:

Yuldashev Anvar Ergashevich – tarix fanlari doktori, siyosiy fanlar nomzodi, professor;

Mavlanov Uktam Maxmasabirovich – tarix fanlari doktori, professor;

Xazratkulov Abror – tarix fanlari doktori, dotsent;

Tursunov Ravshan Normuratovich – tarix fanlari doktori;

Xolikulov Axmadjon Boymahmatovich – tarix fanlari doktori;

Gabrielyan Sofya Ivanovna – tarix fanlari doktori, dotsent;

Saidov Sarvar Atabullo o'g'li – katta ilmiy xodim, Imom Termiziy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi, ilmiy tadqiqotlar bo'limi.

08.00.00- IQTISODIYOT FANLARI:

Karlibayeva Raya Xojabayevna – iqtisodiyot fanlari doktori, professor;

Nasirxodjayeva Dilafroz Sabitxanovna – iqtisodiyot fanlari doktori, professor;

Ostonokulov Azamat Abdukarimovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor;

Arabov Nurali Uralovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor;

Xudoyqulov Sadirdin Karimovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent;

Azizov Sherzod O'ktamovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent;

Xojayev Azizxon Saidaloxonovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent

Xolov Aktam Xatamovich – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent;

Shadiyeva Dildora Xamidovna – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b.;

Shakarov Qulmat Ashirovich – iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent;

Jabborova Charos Aminovna - iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).

09.00.00- FALSAFA FANLARI:

Hakimov Nazar Hakimovich – falsafa fanlari doktori, professor;

Yaxshilikov Jo'raboy – falsafa fanlari doktori, professor;

G'aybullayev Otabek Muhammadiyevich – falsafa fanlari doktori, professor;

Saidova Kamola Uskanbayevna – falsafa fanlari doktori;

Hoshimxonov Mo'min – falsafa fanlari doktori, dotsent;

O'roqova Oysuluv Jamoliddinovna – falsafa fanlari doktori, dotsent;

Nosirxodjayeva Gulnora Abdukaxxarovna – falsafa fanlari nomzodi, dotsent;

Turdiyev Bexruz Sobirovich – falsafa fanlari doktori (DSc), Professor.

10.00.00- FILOLOGIYA FANLARI:

Axmedov Oybek Saporbayevich – filologiya fanlari doktori, professor;

Ko'chimov Shuxrat Norqizilovich – filologiya fanlari doktori, dotsent;

Hasanov Shavkat Ahadovich – filologiya fanlari doktori, professor;

Baxronova Dilrabo Keldiyorovna – filologiya fanlari doktori, professor;

Mirsanov G'aybullo Qulmurodovich – filologiya fanlari doktori, professor;

Salaxutdinova Musharraf Isamutdinovna – filologiya fanlari nomzodi, dotsent;

Kuchkarov Raxman Urmanovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent v/b;

Yunusov Mansur Abdullayevich – filologiya fanlari nomzodi;

Saidov Ulugbek Aripovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent;

Qodirova Muqaddas Tog'ayevna - filologiya fanlari nomzodi, dotsent.

12.00.00- YURIDIK FANLAR:

Axmedshayeva Mavlyuda Axatovna – yuridik fanlar doktori, professor;

Muxitdinova Firyuza Abdurashidovna – yuridik fanlar doktori, professor;

Esanova Zamira Normurotovna – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan yurist;

Hamroqulov Bahodir Mamasharifovich – yuridik fanlar doktori, professor v.b.,;

Zulfiqorov Sherzod Xurramovich – yuridik fanlar doktori, professor;

Xayitov Xushvaqt Saparbayevich – yuridik fanlar doktori, professor;

Asadov Shavkat G'aybullayevich – yuridik fanlar doktori, dotsent;

Ergashev Ikrom Abdurasulovich – yuridik fanlari doktori, professor;

Utemuratov Maxmut Ajimuratovich – yuridik fanlar nomzodi, professor;

Saydullayev Shaxzod Alixanovich – yuridik fanlar nomzodi, professor;

Hakimov Komil Baxtiyarovich – yuridik fanlar doktori, dotsent;

Yusupov Sardorbek Baxodirovich – yuridik fanlar doktori, professor;

Amirov Zafar Aktamovich – yuridik fanlar doktori (PhD);

Jo'rayev Sherzod Yuldashevich – yuridik fanlar nomzodi, dotsent;

Babadjanov Atabek Davronbekovich – yuridik fanlar nomzodi, professor;

Normatov Bekzod Akrom o'g'li — yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori;

Rahmatov Elyor Jumaboyevich — yuridik fanlar nomzodi;

13.00.00- PEDAGOGIKA FANLARI:

Xashimova Dildarxon Urinboyevna – pedagogika fanlari doktori, professor;

Ibragimova Gulnora Xavazmatovna – pedagogika fanlari doktori, professor;

Zakirova Feruza Maxmudovna – pedagogika fanlari doktori;

Kayumova Nasiba Ashurovna – pedagogika fanlari doktori, professor;

Taylanova Shoxida Zayniyevna – pedagogika fanlari

doktori, dotsent;

Jumaniyozova Muhayyo Tojiyevna – pedagogika fanlari doktori, dotsent;

Ibraximov Sanjar Urunbayevich – pedagogika fanlari doktori;

Javliyeva Shaxnoza Baxodirovna – pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD);

Bobomurotova Latofat Elmurodovna — pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).

19.00.00- PSIXOLOGIYA FANLARI:

Karimova Vasila Mamanosirovna – psixologiya fanlari doktori, professor, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti;

Hayitov Oybek Eshboyevich – Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti, psixologiya fanlari doktori, professor

Umarova Navbahor Shokirovna– psixologiya fanlari doktori, dotsent, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, Amaliy psixologiyasi kafedrasini mudiri;

Atabayeva Nargis Batirovna – psixologiya fanlari doktori, dotsent;

Shamshetova Anjim Karamaddinovna – psixologiya fanlari doktori, dotsent;

Qodirov Obid Safarovich – psixologiya fanlari doktori (PhD).

22.00.00- SOTSIOLOGIYA FANLARI:

Latipova Nodira Muxtarjanovna – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston milliy universiteti kafedra mudiri;

Seitov Azamat Po'latovich – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston milliy universiteti;

Sodiqova Shohida Marxaboyevna – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi.

23.00.00- SIYOSIY FANLAR

Nazarov Nasriddin Ataqulovich –siyosiy fanlar doktori, falsafa fanlari doktori, professor, Toshkent arxitektura qurilish instituti;

Bo'tayev Usmonjon Xayrullayevich –siyosiy fanlar doktori, dotsent, O'zbekiston milliy universiteti kafedra mudiri.

OAK Ro'yxati

Mazkur jurnal Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining 2022-yil 30-noyabrdagi 327/5-son qarori bilan tarix, iqtisodiyot, falsafa, filologiya, yuridik va pedagogika fanlari bo'yicha ilmiy darajalar yuzasidan dissertatsiyalar asosiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

“Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali 2020-yil 6-avgust kuni 1368-sonli guvohnoma bilan davlat ro'yxatiga olingan.

Muassis: “SCIENCEPROBLEMS TEAM” mas'uliyati cheklangan jamiyati

Tahririyat manzili:

100070. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog'och ko'chasi, 70/10-uy. Elektron manzil:

scienceproblems.uz@gmail.com

Bog'lanish uchun telefon:

(99) 602-09-84 (telegram).

07.00.00 – TARIX FANLARI

Raupov Xolmamat Rashidovich, Xaitova Olmaxon Saidovna

O'ZBEKISTONDA KON-METALLURGIYA SOHASI TARAQQIYOTIDA BERUNIY

ILMIY METODOLOGIYASINING O'RNI 13-19

Muminov Ulmas Ravshanqulovich

QADIMGI TURKIYLARDA DAVLATCHILIK AN'ANALARI 20-30

Azamatova Gulmira Bayirbekovna

MEHNAT MIGRATSIYASINI HUQUQIY TARTIBGA SOLISH MEXANIZMLARI:

XALQARO STANDARTLAR VA MILLIY QONUNCHILIK 31-37

Absalom Ziyadullayevich Xujanazarov

YANGI O'ZBEKISTON SHAROITIDA SURXONDARYO VILOYATIDA

SOG'LIQNI SAQLASH SOHASIDAGI O'ZGARISHLAR 38-43

Allamuratov Shuxrat Ashurovich

BUXORO AMIRLIGINING ICHKI SAVDO-TRANZIT ALOQALARIDA

AMUDARYO SUV YO'LINING O'RNI 44-49

Sabirov Mansurbek

AMUDARYO SOHILI BO'YLAB XALQARO KARVON YO'LIDA RIVOJLANGAN

O'RTA ASR VA SHAHARLARI SAHIFASI 50-53

Matnazarova Mohira Uktamovna

KO'CHMANCHI CHORVADORLAR CHORVACHILIK XO'JALIGINING

SHAKLLANISH OMILLARI 54-59

Shukurillayev Yunus Asrorovich

BUXORO AMIRLIGIDA HARBIY UNVON VA MANSABLARGA TAYINLANISHIGA

OID HUIJATLAR TAHLILI (QO'SHBEGI DEVONXONASI ARXIVI HUIJATLARI ASOSIDA)..... 60-67

Esanova Nilufar

O'ZBEKISTONDA XALQARO MUNOSABATLARNING USTUVOR YO'NALISHLARI

VA ULARNING SANOAT RIVOJLANISHIDAGI BUGUNGI KUNDAGI AHAMIYATI 68-73

Jumayev Abdumo'min Fayziyevich

IBN SINONING ASH-SHIFO ASARINING ISLOM VA YEVRIPA FALSAFASIGA TA'SIRI 74-82

Pardaxol Normamatova Ochildiyevna

MUSTAQILLIK YILLARIDA SURXONDARYO VILOYATINING

SOG'LIQNI SAQLASH SOHASIDAGI XALQARO HAMKORLIGI 83-87

Elboyeva Shaxnoza

O'ZBEK OLIMALARINING XALQARO ILM-FAN, MADANIYAT RIVOJIGA

HAMDA FAN VA TEXNIKA TARAQQIYOTIGA QO'SHGAN HISSALARI 88-94

Джаббарова Юлдуз Джуманиязовна

РОЛЬ ИСТОРИИ МЕДИЦИНЫ В ФОРМИРОВАНИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ

ИДЕНТИЧНОСТИ БУДУЩИХ ВРАЧЕЙ В МЕДИЦИНСКИХ ВУЗАХ УЗБЕКИСТАНА 95-100

Tuyev Fazliddin Erkinovich

2009–2011-YILLARDA BUXORO, SAMARQAND, NAVOIY SANOATIDA

O'SISH VA XALQARO HAMKORLIK DINAMIKASI 101-104

<i>Жураева Камола Сайфиддиновна</i> КАСПИЙСКИЙ РЕГИОН ВО ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ УЗБЕКИСТАНА	105-109
<i>Abdujabborov Kamoliddin</i> QADIMGI BAQTRIYA VA AVESTO JAMIYATI DAVRI QISQACHA TAHLILI	110-115
<i>Mamanov Abdurahim Abduhakimovich</i> TEMURIYLAR VA ULARDAN KEYINGI SULOLALAR DAVRIDA DINIY HOKIMIYATNING KUCHAYISHI (SABABLAR VA NATIJALAR)	116-122
<i>Xolmatov Shukurillo Ziyoviddin o'g'li</i> INGLIZ TILLI TADQIQOTLARDA ILK O'RTA ASRLAR MARKAZIY OSIYO TARIXINING O'RGANISH BOSQICHLARI	123-128
<i>Djurayev Baxtiyor Rajaboyevich</i> O'ZBEKISTON IJTIMOY-IQTISODIY HAYOTIDA AYOLLARNING O'RNI VA GENDER TENGLIGI MASALALARI (TARIXIY-IJTIMOY TAHLIL 1991-2025-YY)	129-136
<i>Matyagbov Toyirjon Sultanbayevich</i> JANUBIY OROLBO'YI HUDUDIDA NEOLIT DAVRI KULOLCHILIGIGA DOIR BA'ZI CHIZGILAR	137-140
08.00.00 – IQTISODIYOT FANLARI	
<i>Султанова Дина Файзрахмановна</i> ОБЩЕНАУЧНАЯ МЕТОДОЛОГИЯ ИСТОРИЧЕСКОГО ИНСТИТУЦИОНАЛИЗМА В РАЗВИТИИ ЭКОНОМИКИ ОТРАСЛИ КОНЕВОДСТВА НА ТЕРРИТОРИИ СОВРЕМЕННОГО УЗБЕКИСТАНА	141-153
<i>Shodmonov Abduvohid Farxod o'g'li</i> O'ZBEKISTON TARIXIY YODGORLIKLARINI RAQAMLI TURIZM ORQALI SAQLASH VA RIVOJLANTIRISH	154-157
09.00.00 – FALSAFA FANLARI	
<i>Otamuratov Sarvar</i> YOSHLARGA OID DAVLAT SIYOSATI: XALQARO TAJRIBA ASOSIDA YANGI TASHABBUSLAR VA QONUNGA TAKLIF ETILAYOTGAN MUHIM QO'SHIMCHALAR	158-164
<i>Tashanov Abduxoliq</i> BUZG'UNCHI G'OYA VA BUZG'UNCHI FAOLIYATNING SHAKLLANISHIDA SALBIY TARBIYA VA ATROF-MUHIT TA'SIRI	165-171
<i>Raxmatova Xolidaxon Xolikovna</i> XOJA AHROR VALIY MUROSAGA OID QARASHLARINING FALSAFIY MOHIYATI	172-178
<i>O'roqova Oysuluv Jamoliddinovna</i> ABDULXAMID SULAYMON O'G'LI CHO'LPONNING BADIY-ESTETIK MEROSI	179-183
<i>Yazdonov Ulug'bek Tashmurotovich</i> TA'LIM VA TARBIYA – JAMIYATNI MA'NAVIY-MADANIY DEFORMATSIYALASHUVDAN SAQLOVCHI OMILDIR	184-189
<i>Абдуллаева Махбуба Нуруллаевна, Жалалова Гулбахор Одилжоновна</i> КОГНИТИВНЫЕ ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ НАУКИ В IX – XII ВЕКАХ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ	190-197

<i>Rasulov Hakim Mamanovich</i> DAVLAT VA JAMIYAT O'ZARO ALOQADORLIGINING SIYOSIY-INSTITSIONAL TAHLILI	198-201
<i>Azamova Sitora Ayonovna</i> O'ZBEKISTON ZAMINIDA EKOLOGIK MADANIYATNING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI	202-206
<i>Xolmirzaev Xurshid Nakibillaevich</i> FUTUROLOGIK TAFAKKURDA SUN'IY INTELEKTNING NAMOYON BO'LISHI	207-212
<i>Namazova Yulduz Muzaffarovna</i> RAQAMLI SIVILIZATSIYA SHAROITIDA MILLIY TA'LIMNING STRUKTURAVIY-FUNKSIONAL JIHATLARI	213-217
<i>Abdurazoqov Gulmurod Musurmonqulovich</i> MAFKURAVIY OMILLARNING YOSHLAR KAMOLOTIGA TA'SIRI NAMOYON BO'LISHINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	218-224
<i>Tojibayev Baxromjon Turabayevich</i> "PREKARIAT" TUSHUNCHASINING GENEZISI: ETIMOLOGIYA, FALSAFIY-IJTIMOYIY ANGLASH	225-229
<i>Tursunova Laylo Ergashevna</i> TILAB MAHMUDOVNING ADABIY ESTETIK QARASHLARINING SHAKLLANISH BOSQICHLARI	230-235
<i>Филиппов Ольгерд Александрович</i> ГУМАНИСТИЧЕСКАЯ ТРАДИЦИЯ В ЭПОХУ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ОБЩЕСТВА	236-244
<i>Chorieva Madina Aliyevna</i> INKLYUZIV TAFAKKUR — JAMIYATNING BARQAROR RIVOJLANISHINING FALSAFIY ASOSI	245-249
<i>Zakirova Nigora Xalmaxammatovna</i> AXBOROT MAKONIDA MILLIY O'ZLIKNI ANGLASH JARAYONINI RIVOJLANTIRISHDAGI MUAMMOLAR VA ULARNI HAL ETISH IMKONIYATI	250-254
<i>Primov Baxriddin Abdiraxmonovich</i> AXBOROT IMPERIALIZMI TAHDIDLARI	255-261
<i>Karimov Zafarbek Ataboyevich</i> TA'LIM TIZIMINI SOTSIOLOGIK-FALSAFIY TAHLIL QILISHDA GUMANITAR YONDASHUVLAR	262-267
<i>O'razov Bobir Baxtiyorovich</i> IJTIMOIY DAVLAT HAQIDAGI G'ARBONA QARASHLAR: FALSAFIY-ILMIY TAHLIL	268-272
<i>Shaydullayev Normamat Sherkuziyevich</i> RAQAMLASHGAN JAMIYAT SHAROITIDA INSON QADRI VA ONG EVOLYUTSIYASI	273-278
<i>Tursunova Olmos Fayziyevna</i> YOSHLAR HUQUQIY ONGI VA MADANIYATINI YUKSALTIRISHNING MA'NAVIY TARBIYA JARAYONIDA TUTGAN O'RNI VA AHAMIYATI	279-284
<i>Turaeva Sanobar Khalimovna</i> EASTERN EDUCATION - THE IMPORTANCE OF UPBRINGING IN THE FORMATION OF HUMAN QUALITIES IN YOUNG PEOPLE	285-287

<i>Jo'rayev Akram Namozovich</i> EKSTREMIZM G'OYALARIGA QARSHI KURASHDA MILLIY O'ZLIKNI ANGLASH MEXANIZMLARINING PSIXOLOGIK VA FALSAFIY ASOSLARI	288-291
<i>Taylyakova Feruzahon Sultanovna</i> GLOBALASHUV - MA'NAVIYATNI ANGLASH OMILI	292-296
<i>Toxirov Abdumalik Ashurali o'g'li</i> MAHALLA VA OILADA YOSHLAR AXLOQINI ME'YORLASHTIRISHNING IJTIMOIY-FALSAFIY ASOSLARI	297-302
<i>Sherboboyev Muxriddin, Javlonbek Hafizullayev</i> KARL POPPERNING BILISH FALSAFASIGA OID QARASHLARI	303-307
<i>Nasriddinov Faxriddin Xalmamatovich</i> AXBOROT VA AXBOROT TIZIMLARINING FALSAFIY TAHLILI	308-314
<i>Ochilov Husan</i> MILLIY AN'ANA VA MODERNIZATSIYA UYG'UNLIGINING FALSAFIY TAHLILI	315-321
<i>Madaminov Nasimjon</i> MILLIY MUSIQIY MEROS ASOSIDA YOSHLARNING ESTETIK DIDI VA TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHNING FALSAFIY JIHATLARI	322-326
<i>Xolmirzayeva Jumagul Xamdammovna</i> MEHNAT MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH SOHADAGI XORIJIY TAJRIBALAR	327-331
10.00.00 - FILOLOGIYA FANLARI	
<i>Narmuratov Zayniddin Radjabovich</i> INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDAGI SCIENCE/ILM KONSEPTLI FRAZELOGIK BIRLIK LARNING LINGOMADANIY XUSUSIYATLARI	332-337
<i>Payzibayeva Madinaxon Sobirjon qizi</i> INGLIZ XALQ ERTAKLARI OBRAZLARINING BADIY XUSUSIYATLARI VA ULARNING O'ZIGA XOS JIHATLARI	338-342
<i>Axmedov Anvar Botirovich</i> NEMIS TILI TIZIMIDA O'ZLASHMA NEOLOGIZMLARNING ROD KATEGORIYASIGA EGA BO'LISH MASALASI	343-347
<i>Djabbarova Shoirra Baltayevna</i> ETNOGRAFIK REALIYALARNING LINGVISTIK XUSUSIYATI	348-351
<i>Genjemuratov Yaqipbek Baxriyatovich</i> FELETONNING JANR SIFATIDA ANIQLASH MUAMMOLARI	352-355
<i>Tadjiyeva Mastura Fayzullayevna</i> INGLIZ MAQOLLARIDA "LOVE" KONSEPTINING VOQELANISHI	356-360
<i>Qurbonova Gulnoza Abduholiq qizi</i> GIDRONIMLARINING STRUKTUR-SEMANIK TAHLILINING XUSUSIYATLARI	361-364
<i>Ayimbetova Shyryn Jabbar qizi</i> BOLALAR ADABIYOTINING POETIK-FUNKSIONAL XUSUSIYATLARI: YOSH PSIXOLOGIYASI, DIDAKTIKA, AKSILOGIYA	365-371
<i>Ruziyeva Nasiba Kenjayevna</i> O'ZBEK TILIDAGI IBORALARNING SEMANTIK XUSUSIYATLARI VA FRANSUZ TILIGA TARJIMASI	372-375

<i>Бабаева Зарина Сайфуллаевна, Фёдорова Арина Максимовна</i> ГЕЙМИФИКАЦИЯ В ПРОЦЕССЕ ФОРМИРОВАНИЯ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ГРАМОТНОСТИ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА	376-385
<i>Xushmatatova Aminaxon</i> LINGUOCULTURAL FEATURES OF SPEECH INTENTION IN THE DISCOURSE OF ENGLISH AND UZBEK DRAMATIC WORKS	386-392
<i>Saparniyazova Sarbinaz Baxtiyarovna</i> THE INFLUENCE OF CONTEXTUAL FACTORS ON THE PERCEPTION OF THE PRAGMATICS OF APOLOGY IN ENGLISH AND UZBEK	393-397
<i>Adxamova Shirin Farhodjon qizi</i> INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA EMOTSIONAL HOLATNI IFODALOVCHI KOLLOKATSIYALARNING QIYOSIY TADQIQI	398-401
<i>Машарипова Валентина</i> ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЙ АНАЛИЗ ВЕРБАЛИЗАЦИИ ПАРАЛИНГВИСТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ В ПОРТРЕТНЫХ ОПИСАНИЯХ В АНГЛИЙСКИХ И РУССКИХ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТАХ	402-405
<i>Abduqahhorova Gulnoza Abduvahobovna</i> RUS VA O'ZBEK TILLARIDAGI IQTISODIY ANGLISIZMLARNING SINTAKTIK XUSUSIYATLARI	406-411
<i>Raxmonova Yulduz Xusanovna</i> ADABIY ASARLARDA IJTIMOIIY FOJIAVIYLIKNING ESTETIK TALQINI	412-417
<i>Ayimbetova Damekhan Maksetbay qizi</i> ADABIYOTDA ANIMALISTIK JANR VA RAMZIY OBRAZLAR BO'YICHA OLIV BORILGAN ILMIY TADQIQOTLAR	418-427
12.00.00 – YURIDIK FANLAR	
<i>Фазилов Фарход Маратович</i> УГОЛОВНО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ДИПФЕЙКОВ: ОПЫТ УЗБЕКИСТАНА	428-439
<i>Zokirov Sherzod Ilxom o'g'li</i> FUQAROLAR MUHOJIRATLARI BILAN ISHLASH BO'YICHA CHET EL DAVLATLARI TAJIRIBASI: QIYOSIY-HUQUQIY TAHLIL	440-448
<i>Rakhmonov Tolib</i> ISSUES OF DETERMINING THE CIVIL LEGAL STATUS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN UZBEKISTAN	449-454
<i>Sobitxonov Joxongir Zunnurxon o'g'li</i> ISLOM BANKLARI FAOLIYATIDA "FATVO SHOPPING" AMALIYOTI VA UNING OLDINI OLISH BO'YICHA HUQUQIY MEKANIZMLAR	455-462
<i>Mamatmurodov Farrux Farhod o'g'li</i> O'ZBEKISTONDA SUKUKNI RIVOJLANTIRISH: HUQUQIY ISLOHOTLAR, INFRAUZILMA, MUAMMOLAR VA IMKONIYATLAR	463-472
<i>Юнусов Достонбек Анваржон угли</i> ПОНЯТИЕ И ОСНОВНЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ ПРАВОВОГО РЕЖИМА ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН	473-481

<i>Uteniyazov Keulimjay Kuanishbayevich</i> JINOYAT PROTSSESSIDA AYBLOV FUNKSIYASINI AMALGA OSHIRUVCHI SUBYEKTLARNING HUQUQIY MAQOMIGA OID MUAMMO VA YECHIMLAR	482-489
<i>Xidirov G'anisher Tojimurodovich</i> TEZKOR-QIDIRUV FAOLIYATI USTIDAN SUD NAZORATINING QIYOSIY-HUQUQIY TAHLILI	490-499
<i>Baxronov Ravshan Rashid o'g'li</i> SUN'IY INTELLEKT VA INSON HUQUQLARI: NAZARIY VA HUQUQIY ASOSLAR	500-504
<i>Усмонов Малик</i> ОТСЛЕЖИВАНИЕ И ЗАМОРАЖИВАНИЕ НЕЗАКОННО ПОЛУЧЕННЫХ АКТИВОВ: СРАВНИТЕЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ПОДХОДОВ	505-510
<i>Abdusatarov Jaloliddin Sharafutdin o'g'li</i> RAQAMLI AKTIVLAR BILAN BOG'LIQ NIZOLARNI HAL QILISHNING MUQOBIL USULLARI	511-517
<i>Islomqulova Shohsanam Vahobjon qizi</i> TIBBIYOT XODIMINING KASBIY JAVOBGARLIGINI SUG'URTALASHDA SUG'URTA TOVONI, SUG'URTA PULI VA SUG'URTA MUKOFOTI TUSHUNCHALARINING MOHIYATI	518-524
<i>Ibodullo Xayrullo Jaxongir o'g'li</i> O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI VA XORIJIY DAVLATLAR SUDYALARINING KONSTITUTSIYAVIY-HUQUQIY MAQOMI	525-530
13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI	
<i>Xolmatova Ziroatxon Anvarovna</i> BO'LG'USI PEDAGOGLARDA NOSTANDART TESTLARNI TUZISH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHDA XORIJ TAJRIBASI	531-534
<i>Mamajonova Gulnoza Karimovna</i> AXLOQIY VA ESTETIK TARBIYA INTEGRATSIYASINING PEDAGOGIK ASOSLARI	535-539
<i>Gulomova Komila Maxamatjanovna</i> TA'LIMDA FAOL O'QITISH METODLARINING SAMARADORLIGI: TAJRIBA VA TAHLIL	540-544
<i>Berdiyeva Nilufar Berdiyev qizi</i> BO'LAJAK MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARI TARBIYACHI –PEDAGOGLARINING IJODIY KOMPETENSIYALARINI INNOVATSION YONDASHUV ASOSIDA SHAKLLANTIRISH TAMOIYILLARI	545-549
<i>Фадлиева Амина Ильхамовна</i> ГУМАНИСТИЧЕСКАЯ ПЕДАГОГИКА КАРЛА РОДЖЕРСА И ЕЁ ЗНАЧЕНИЕ ДЛЯ РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ	550-556
<i>Rajabov Eldor Erkinovich</i> THE ROLE OF PEER REVIEW TO IMPROVE WRITING EFFECTIVELY AMONG EFL STUDENTS	557-561
<i>Jumagulova Aziza Abduljalil qizi</i> BOSHLANG'ICH TAYYORGARLIK BOSQICHIDAGI DZYUDUCHILARNING JISMONIY SIFATLARINI RIVOJLANTIRISH ORQALI JISMONIY TAYYORGARLIGINI TAKOMILLASHTIRISH USLUBIYATI	562-573

<i>Toshnazarova Mohinur O'sarali qizi</i> "MOTIVATSION YONDASHUV" HAMDA "KREATIV FIKRLASH" TUSHUNCHALARINING MAZMUN VA MOHIYATI	574-578
<i>Maxmudova Nigoraxon Boyqo'zi qizi</i> BO'LAJAK CHET TILI O'QITUVCHILARINI KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHDA PRAGMATIK MUAMMOLAR VA ULARNING YECHIMLARI	579-585
<i>Hamroyeva Robiya Sherali qizi</i> KELAJAK PEDAGOGLARINING TANQIDIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR	586-591
<i>Tug'anboyeva Zamiraxon Shuxratbek qizi</i> TALABA KURASHCHI QIZLARNING KUCH CHIDAMLILIGINI MAXSUS MASHQLAR ORQALI OSHIRISH METODIKASI	592-598
<i>Sadritdinova Dinora A'zamjon qizi</i> WEB ILOVALARNI LOYIHALASHGA OID KOMPETENTLIK VA UNI RIVOJLANTIRISH	599-602
<i>Солохиддинова Фазилатхон Мухиддин кизи</i> ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИИ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ В ПРОЦЕССЕ УСВОЕНИЯ ГРАММАТИЧЕСКИХ ПОНЯТИЙ	603-611
<i>Ниязова Регина Рустамовна</i> АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПОДГОТОВКИ КВАЛИФИЦИРОВАННЫХ КАДРОВ В ОБЛАСТИ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И СПОРТА	612-615

Received: 2 October 2025
Accepted: 15 October 2025
Published: 25 October 2025

Article / Original Paper

STATEHOOD TRADITIONS AMONG THE ANCIENT TURKS

Muminov Ulmas Ravshankulovich

PhD in History

Denov Institute of Entrepreneurship and Pedagogy

Abstract. This article analyzes the political and social systems of ancient Turkic states, focusing particularly on the institutions of tora (customary law), kingship, and kurultay (council), which regulated the relationship between the state and society. The study examines the steppe civilization and nomadic equestrian lifestyle of the Turks, as well as the people's role in the formation and stability of the state. The findings demonstrate that the establishment and preservation of the Turkic state were based on the principles of nation, homeland, sovereignty, and collective identity, while the ruler derived his legitimacy from the divine concept of qut (heavenly mandate). Furthermore, the kurultay institution played a crucial role in political decision-making and in defining the limits of the ruler's authority. The paper enriches the discussion by integrating recent scholarly research on Turkic state traditions and their influence on modern political thought.

Keywords: Turkish, state, tradition, tora (customary law), kingship, kurultay, steppe civilization, relations between people and state.

QADIMGI TURKIYLARDA DAVLATCHILIK AN'ANALARI

Muminov Ulmas Ravshanqulovich

Tarix fanlari bo'yicha PhD

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

E-mail: umuminov1989@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqola qadimgi turk davlatlaridagi siyosiy va ijtimoiy tizimlarni, xususan, to'ra (urf qonunlari), hukmdorlik va qurultoy institutlari orqali davlat-jamiyat munosabatlarini tahlil qiladi. Maqolada turklarning dasht madaniyati va o'tli ko'chmanchi hayot tarzi, shuningdek, xalqning davlatning shakllanishi va barqarorligidagi o'rni ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, turk davlatlarida davlatning barpo etilishi va saqlanishi xalq, millat, vatan va suverenlik tamoyillariga tayangan, hukmdor esa ilohiy "qut" orqali legitimlikka ega bo'lgan. Shu bilan birga, qurultoy institutining siyosiy qaror qabul qilish va hukmdorning vakolatini tartibga solishdagi roli alohida ahamiyatga ega bo'lgan. Maqola turk davlat an'analari va ularning zamonaviy siyosiy tafakkurga ta'siri haqidagi ilmiy tadqiqotlar bilan boyitilgan.

Kalit so'zlar: Turk, davlat, an'ana, to'ra, hukmdorlik, qurultoy, dasht madaniyati, xalq va davlat munosabatlari.

DOI: <https://doi.org/10.47390/SPR1342V5SI9Y2025N02>

Kirish. Inson tabiatdan ijtimoiy mavjudot bo'lgani uchun jamiyatda, ya'ni bir guruh odamlar bilan birga yashashga majburdir. Insonning birgalikda yashash zarurati tabiiy ravishda muayyan tashkiliy jarayonlarni ham keltirib chiqaradi. Bu tashkiliy jarayon jamiyat tuzilishiga qarab farqlansa-da, eng keng va murakkab tashkiliy shakl sifatida "davlat" tushunchasi paydo bo'ladi. Tarixda birinchi davlatlar qachon va qayerda yuzaga kelgani, qaysi ehtiyojlar asosida tashkil topgani va qaysi qadriyatlar bilan mustahkamlanganligi mavzusi ko'plab bahslarga sabab bo'lgan. Shunday bo'lsa-da, aniq bir haqiqat shundan iboratki, davlatlar dunyoning biror nuqtasida bir vaqtda, bir xil ehtiyojdan kelib chiqqan holda vujudga

kelmagan. Shu sababli, davlatlarning shakllanish shartlari va ularning asosiy tamoyil hamda prinsiplari farqlanadi.

Dunyo tarixi bilan parallel ravishda, turk tarixining boshlanishi ham adabiyotlarda keng tadqiq qilingan masalalardan biridir. Biroq bu tadqiqotlarda ko'pincha turk tarixi G'arb tarixi doirasida ko'rib chiqilganini ko'rish mumkin. Shu bilan birga, turk tarixining qadimgi davrlari hanuzgacha to'liq aniqlangan emas. Shuning uchun, chuqur ildizlarga ega bo'lgan turk tarixini faqat ko'chmanchi va dasht hayoti bilan cheklab ko'rish qanchalik xato bo'lsa, uni G'arb tarixi kontekstiga sig'dirib talqin qilish ham shunchalik noto'g'ri hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, dunyo tarixidagi muhim ijtimoiy va siyosiy jarayonlar turk tarixini tushunishda muhim ahamiyatga ega.

Shu bois, turk tarixini tizimli ravishda tasniflash oson emas. Ayniqsa, turklar keng qabila va xalqlar shaklida dunyo bo'ylab tarqalganligi bu tasniflashni yanada murakkablashtiradi. Chunki, tarqalgan turk jamoalari turli rivojlanish bosqichlarida bo'lganligi sababli, ularni tarixning bir davrida bir butun sifatida baholash imkonsizdir. Bundan tashqari, turklarning asrlar davomida yangi iqlim va yurt izlash harakatlari ularni ma'lum bir hudud bilan cheklanmasdan keng makonga yoyilishiga sabab bo'lgan [39, s. 43]. Shu jarayonda, ko'chmanchi-dasht madaniyatini davom ettirib, turli geografik hududlarda yangi yurt izlagan turklar, qiyin sharoitlarga qaramay, siyosiy hokimiyat tushunchasini saqlab qolib, davlat institutini davom ettirishga muvaffaq bo'lishgan. Keyingi davrlarda esa, yerga joylashgan turklar siyosiy tashkiliy tizimlarini rivojlantirib, hokimiyatining cho'qqisiga yetganlar. Shu nuqtai nazardan, turk tarixini boshqa xalqlar bilan bog'liq ravishda kuzatishdagi qiyinchiliklar, turk tarixining dunyo sivilizatsiyasiga ta'siri hisobga olingan holda tahlil qilinishi zarurdir. Shunga qaramay, turklar tarixini yanada chuqurroq o'rganish va tadqiq qilish lozimligi hanuzgacha dolzarb masala bo'lib qolmoqda. Ushbu tadqiqotda qadimgi turk davlatlarida davlat tushunchasi hamda davlat-jamiat munosabatlari tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Qadimgi turk davlatchiligi masalasini tadqiq etish, bir tomondan, tarixiy-antropologik, boshqa tomondan esa siyosiy-falsafiy yondashuvni talab qiladi. Ushbu maqolada foydalanilgan adabiyotlar ingliz, rus va turk tillaridagi manbalarga tayanadi hamda qadimgi turk siyosiy tafakkurining shakllanishi, davlat institutlari va to'ra tizimining ijtimoiy mohiyatini ko'rsatishga xizmat qiladi. Turkiya va Markaziy Osiyoda so'nggi yillarda chop etilgan tadqiqotlar (Kafesoğlu, 2016; Gömeç, 2018; Ahmetbeyoğlu, 2020; Pamir, 2019; Akcan, 2025) turk davlatchiligini "qut" va "to'ra" tushunchalari asosida tahlil etib, hokimiyatning ilohiy legitimatsiyasi bilan ijtimoiy adolat tamoyili o'rtasidagi uyg'unlikni ko'rsatadi. Ushbu yondashuvga ko'ra, davlat xalq uchun mavjud bo'lgan "xizmat instituti" sifatida baholanadi.

Ingliz tilidagi manbalar orasida Hall va Ikenberry (2000) tomonidan davlatni "institutional order" sifatida tahlil etish, Gözler (2011) hamda Zabunoğlu (2015)ning huquqiy-davlat nazariyalari qadimgi turk siyosiy tizimini zamonaviy davlat shakllari bilan qiyoslash imkonini beradi. Shuningdek, Waller (1958) va Grigoriev (2021) tomonidan ishlab chiqilgan "Eurasian steppe civilization" konsepsiyasi turklarning otli ko'chmanchi madaniyatini davlatning shakllanishidagi asosiy ijtimoiy omil sifatida ko'rsatadi.

Rus tilidagi tadqiqotlarda (Гумилёв, 1993; Кляшторный и Сулейменов, 2010) qadimgi turk etnogenezining tabiiy-geografik omillar bilan bog'liqligi tahlil qilinib, "dasht madaniyati" (степная цивилизация) siyosiy va ijtimoiy tuzilmalarning shakllanishida hal

qiluvchi ahamiyatga ega ekani ta'kidlanadi. Bu yondashuv turk xalqlarining harbiy-intizomiy tizimlarini, ko'chmanchi boshqaruv madaniyatini hamda yer va xalq o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni tushuntirishga yordam beradi.

Metodologik jihatdan mazkur tadqiqot ko'p manbali taqqoslama tahlil usuliga tayanadi. Turk, rus va ingliz manbalari o'rtasida intertekstual solishtirish amalga oshirilib, tarixiy faktlar turli ilmiy maktablarning qarashlari bilan muvofiqlashtirilgan. Shuningdek, sivilizatsion yondashuv (Toynbi, Hantington, Kafesoğlu) orqali turk siyosiy tizimi Sharqiy va G'arbiy davlat an'analariga nisbatan o'ziga xos model sifatida tahlil qilinadi.

Metodologiya. Tadqiqot quyidagi asosiy metodologik yo'nalishlarga tayandi:

1. Tarixiy-qiyosiy yondashuv (comparative-historical method): Qadimgi turk davlatlari (Hun, Ko'kturk (Turk xoqonligi), Uyg'ur)ning siyosiy tuzilmalari o'zaro solishtirilib, davlatning xalq bilan o'zaro aloqasi "qurultoy" va "to'ra" tizimlari orqali tahlil qilindi.
2. Sotsiologik tahlil: Dyurkeimning "ijtimoiy birdamlik" nazariyasi asosida to'ra tizimining jamiyatdagi barqarorlikni ta'minlovchi vosita sifatidagi roli yoritildi.
3. Falsafiy-sivilizatsion yondashuv: "Qut" (ilohiy hokimiyat) va "adolat" (to'ra) tushunchalari orqali qadimgi turk siyosiy tafakkurining axloqiy asoslari o'rganildi.
4. Madaniy-antropologik yondashuv: Dasht hayot tarzi, otli ko'chmanchi madaniyat va urf-odatlarining davlat tizimi shakllanishiga ta'siri arxeologik va etnografik manbalar orqali tahlil qilindi.
5. Normativ-huquqiy tahlil: To'ra tizimining huquqiy mohiyati va uning davlat legitimatsiyasidagi o'rni zamonaviy huquqiy davlat nazariyalari bilan qiyoslab o'rganildi.

Shu tariqa, tadqiqot qadimgi turk davlatchiligining tarixiy asoslarini faqat siyosiy emas, balki madaniy, huquqiy va falsafiy kontekstda ham o'rganishga yo'naltirilgan. Mazkur metodologiya turk tarixida davlat tushunchasining shakllanishi, xalq va hokimiyat o'rtasidagi o'zaro mas'uliyat hamda suverenlik tamoyillarini tizimli tahlil qilish imkonini beradi.

Muhokama. Arabcha so'z bo'lgan "davlat" atamasi dastlab ikki qabila o'rtasidagi jangda g'olib kelgan tomonni ifodalash uchun ishlatilgan. Turklarda esa bu atama "baxt", "taqdir", "saodat", "boylik" va "mulkiy egalik" kabi ma'nolarni bildiradi va siyosiy nuqtai nazardan ma'lum bir hududda ma'lum bir xalq tomonidan belgilangan qonunlar asosida tashkil etilgan hukmronlik shaklini anglatadi [1, s. 92-93]. Davlat siyosiy kimligidan tashqari, ma'lum bir inson jamoasining evolyutsiyasidan so'ng paydo bo'lgan "ijtimoiy hodisa" sifatida ham tasniflanadi [34, s. 30]. Qaysi davrda tashkil etilgan bo'lmasin, davlatning asosiy va o'zgarmas ikki vazifasi mavjud: birinchisi, xalqning xavfsizligini ta'minlash; ikkinchisi esa davlatning fuqarolarini adolat bilan boshqarishdir. Chunki davlat xalqi uchun mavjud bo'lib, turklar uchun davlat birinchi navbatda "xizmat davlati" tushunchasiga ega bo'lgan.

Davlat tushunchasini zamonaviy ishlash doirasida baholaganda, hozirgi davlatning asosiy maqsadi jamoat xizmatlarini amalga oshirishdan iborat ekani ko'rinadi. Umumiy qabulga ko'ra, davlat – bu ma'lum bir jamoa tomonidan ma'lum bir geografik hududda tashkil etilgan, institutsional tuzilmasini to'liq shakllantirib, ichki va tashqi siyosiy mustaqillikni ta'minlay oladigan siyosiy tashkiliy tuzilma sifatida ta'riflanadi [21, s. 11]. Shu nuqtai nazardan davlat uch asosiy unsurdan iborat: millat, yurt va suverenitet [19, s. 14]. Siyosiy tartibni barpo etish uchun qonun va huquqiy me'yorlar zarur bo'lgani sababli, huquq va qonunlar ham to'rtinchi unsur sifatida qabul qilinadi [23, s. 43].

Umumiy ta'rifga ko'ra, "millat" atamasi bir xil til, din, irq, e'tiqod, tarix va yurtga ega bo'lgan insonlar jamoasini ifodalaydi. Shu kontekstda millat tushunchasi o'tmishdan kelajakka uzluksizlik va abadiylik falsafasini o'zida mujassam etadi. Shu sababli millatning ma'naviy mohiyati mavjud bo'lib, u "huquqiy shaxsiyat" xususiyatiga ega. Millat bo'lish esa umumiy e'tiqodlar, qadriyatlar, madaniyat va umumiy ong asosida birgalikda yashashni istashdan iborat iroda jarayonini bildiradi.

"Xalq" tushunchasi esa fizik jihatdan bir guruh shaxslardan tashkil topgan jamoaviy birlikni anglatadi. Bu atama ma'lum bir joy va vaqtda birga yashovchi insonlar jamoasini ifodalaydi. Turklarda davlat millatni tashkil etuvchi asosiy unsur sifatida xalqi uchun tashkil etilgan. Shu nuqtai nazardan, millat ham, xalq ham davlatning asosiy tarkibiy elementi hisoblanadi. Davlat esa, o'z navbatida, undan kelib chiqqan hokimiyat sifatida, xalqi va millatini himoya qilish bilan mas'ul bo'lgan "ijtimoiy" va "siyosiy" tuzilma hisoblanadi.

Millat tushunchasi davlat va jamiyat munosabatlari nuqtai nazaridan tahlil qilinsa, har bir jamiyatning o'ziga xos xususiyatlari va yashash tarzi mavjudligi aniqlanadi. Aslida, davlat va jamiyat munosabatlarini belgilovchi asosiy omil shu xususiyatlardir. Shu kontekstda turk jamiyatining ham o'ziga xos xususiyatlari mavjud. Masalan, Hippokrat turklar hayot tarzini Iskitlar (Skiflar) orqali quyidagicha tasvirlaydi: "Ular otga minadi, o'q otadi, ot ustida nayza uloqtiradi va dushman bilan jang qiladi. Oila a'zolari va bolalar aravalarda yashaydi... Aravaning to'rt tomoni va uyi jun bilan yopilgan. Ba'zi aravalarda ikki, ba'zilarida uch xona mavjud. U yomg'ir, qor va shamoldan himoyalangan. Aravani ikkita yoki uchta bug'rusiz buqa tortadi. Bu aravalarda ayollar bolalar bilan yashaydi, erkaklar esa ularga ot ustida hamrohlik qiladi. Erkaklarni qo'ylar, mol va otlar kuzatadi. Xuddi shu joyda hayvonlar uchun o't topganicha qoladilar, so'ngra boshqa joyga ko'chadilar. Ular pishirilgan go'sht bilan oziqlanadi, urg'ochi ot sutini ichadi" [15, s. 28]. Ko'chmanchi hayot tarzida yashagan turklar ma'lum bir shahar va qishloqlarga ega bo'lmagan. Shu sababli ularning asosiy faoliyati kundalik hayotni davom ettirishga qaratilgan ovchilik, chorva uchun yaylov topish va yashashni ta'minlashga qaratilgan yurishlar bilan bog'liq edi. Shu jihatdan, Bilga Xoqonning yerga joylashishga oid taklifiga Vazir Tonyuquqning javobi turklar hayot tarzini ochib beradi: "Hech bir shahrimiz yo'q. Suvli va yaylov joylarni qidirib yuramiz va ov qilamiz. Butun xalqimiz jang san'atini qo'llay oladi. Kuchli bo'lsak, askarlarimizni yurishlarga yuboramiz, zaif bo'lsak, dashtga chekinib, o'zimizni himoya qilamiz. Agar qal'alar qurib, eski hayot tarzimizni o'zgartirsak, bir kun kelib mag'lub bo'lamiz" [15, s. 29].

Dasht sharoiti xalqning kundalik hayot tarziga bevosita ta'sir qilib, ularni jangchi, intizomli va kuchli jamiyatga aylantirdi. Qattiq tabiiy sharoitlar xalqni bolalikdan shu salbiy holatlar bilan kurashishga majbur qildi va natijada ular kurashchi shaxs sifatida shakllandi. Otga minish, o'q otish, ovchilik, kurash, tosh uloqtirish va hayvonlarni ta'qib qilish kabi mashg'ulotlar nafaqat kundalik hayotga, balki harbiy intizomning rivojlanishiga ham xizmat qildi [15, s. 30-31].

Shunday qilib, murakkab tabiiy sharoitlar va dasht hayot tarzining o'ziga xosligi turk millatining ma'lum bir tartib va tizim asosida rivojlanishiga imkon yaratdi.

Umumiy yashash tarzida xalq teng va erkin shaxslardan tashkil topgan. Shuningdek, bu faqat turklarga xos bo'lmay, boshqa millatlarga mansub odamlar ham teng va erkindir. Bu holatning yorqin misoli sifatida, 448 yilda Attila saroyiga elchi sifatida borgan Grek tarixchi Priskosning yo'lda uchragan bir Vizantiyalik bilan suhbatini keltirish mumkin. 1-Bolqon yurishi

(441-442) vaqtida turklarga asir tushgan ushbu shaxs, nima uchun Vizantiyaga qaytmaganligi savoliga quyidagicha javob bergan: “Hayotimdan mamnunman. Bu yerda hamma erkin. Hech kim boshqaga aralashmaydi... Vizantiyada xalq osoyishta emas. Qo‘mondonlar urushda xalqni himoya qilmaydi. Tinchlik davrida esa xalq og‘ir soliqlar to‘lashdan qashshoqlikka tushadi... Bu yerda esa adolat mavjud. Xalqning huquqlari poymol qilinmaydi” [21, s. 135].

Shunday qilib, turklarda xalq davlatning mavjud bo‘lish sababidir. Davlat xalqqa xizmat qilish va uning ehtiyojlarini qondirish maqsadida tashkil etilgan. Davlatni tashkil etuvchi insoniy unsur bo‘lgan xalq esa davlatni barcha qadriyatlardan ustun qo‘yadi va uni himoya qilish uchun kurashadi, chunki davlat bo‘lmasa, “xalq” ham mavjud bo‘lmasligini biladi.

Har qanday davlatni muhokama qilish uchun, avvalo, u davlatning o‘z hududi yoki belgilangan chegaraga ega bo‘lgan yeri bo‘lishi kerak. Hududsiz jamoa davlat tuza olmaydi. Vatan davlatning moddiy unsuridir va u davlatning suvereniteti va kuchining amalga oshirilgan joyidir. Asosan “siyosiy” tashkilot bo‘lgan davlat mavjud bo‘lish uchun avvalo xalq (millat) va vatan (yer)ga muhtojdir. Turklarda vatan tushunchasi eng ko‘p e‘tibor qaratilgan masalalardan biridir va bu atama “il/el” shaklida ifodalanadi. Hokimlar boshqaruvi ostidagi yer hukmdorning emas, balki millatning umumiy mulki hisoblanadi. Masalan, Osiyo hunlarining buyuk hokimi Mete Xon taxtga o‘tirganda qo‘shnilar – Tunguzlarning xotinlari va otlarini talab qilishi natijasida urush chiqmasligi uchun ularni berishga rozilik bildirgan. Ammo qo‘shnilar bundan jasorat olib, endi mamlakatning cho‘l hududini so‘rab kelganda, Xon qurultoyga murojaat qilgan. Qurultoyda yer allaqachon cho‘l ekani va urush chiqmasligi uchun berilishi mumkinligi bo‘yicha qaror qabul qilingan. Shu bilan birga, Xon bu fikrdagi beylarni jazolab, Tunguzlarga qarshi urush boshlagan va: “Ot va xotin meniki edi, berdim; ammo vatan yeri muqaddasdir, berilmaydi” deb, yerni millatning mulki va davlatning asosiy poydevori sifatida belgilagan [13, s. 87;]. Natijada, yer barcha millatning mulki bo‘lganligi sababli hech qanday kuch yoki tashkilot uni boshqarish yoki qaror qabul qilish huquqiga ega emas. Bir hudud vatan bo‘lishi uchun hamma vaqt jonini fido qilishga tayyor insonlar va ustida yashagan avlodlar zarurdir. Shu sababli turklarda vatan muqaddas hisoblanadi va uning uchun jon fido qilinadi. Jon fido qilinadigan vatan esa o‘z millatiga tegishlidir va bu millatning yeri yoki mol-mulki ixtiyoriy boshqaruv ostida bo‘lishi mumkin emas [18, s. 69].

Suverenitet – bu davlatning shartsiz va cheklovsiz mustaqil bo‘lishi hamda boshqa davlatlar bilan huquqiy jihatdan teng maqomda bo‘lishi demakdir. Siyosiy hokimiyat sifatida davlat uchun suverenitet tushunchasi alohida ahamiyatga ega. Davlatga ichki va tashqi jihatdan hukmronlik kuchini beruvchi suverenitet yuqori darajadagi kuch sifatida namoyon bo‘ladi [26, s. 2]. Davlat bo‘la olish uchun avvalo millat erkin va suveren bo‘lishi shart. Turk millati har doim ozod bo‘lgan va erkinligidan hech qachon voz kechmagan. Ushbu tushuncha nafaqat boshqaruvchilar, balki boshqarilayotganlar orasida ham mavjud bo‘lganligi sababli, ikki tomon ham mustaqillikni qo‘llab-quvvatlagan.

Turklarning ko‘chmanchi hayot sharoiti ularga mustaqil harakat qilish va hatto qiyin sharoitlarda hayotlarini davom ettirish uchun yechimlar ishlab chiqish imkonini bergan. Rivoyatlarga ko‘ra, O‘g‘uz Xon turk millatiga “doimo ko‘chib yuring, joylashmang” deb vasiyat qilgan. Uch turk xoniga maslahatchilik qilgan vazir Tonyuquq Turk Xoqonligi davrida Xitoy hududlariga joylashish g‘oyasiga qarshi chiqqan va turklar ko‘chmanchi va dasht madaniyati ta’siri ostida har doim jangga tayyor xalq ekanliklarini, ammo barqaror hayotga o‘tsalar, jang

qilish qobiliyatlarini yo'qotib, kutilmagan hujum vaziyatida hukmronlikni amalga oshirolmasliklarini ta'kidlagan [4 s. 211-212].

Shuningdek, Bilga Xoqon yashayotgan hududlarga Buddist va Taoist ibodatxonalar qurish taklifiga qarshi chiqqan Tonyuquq: "Ikkalasi ham insonning hukmronlik va hokimiyat tuyg'usini zaiflashtiradi. Kuch va jangovar ruhning yo'li bunday emas. Agar turk millatini yashatmoqchi bo'lsak, bu tartiblariga va ibodatxonalariga yerimizda joy bermasligimiz kerak" degan fikrni bildirgan [4, s. 212].

Shunday qilib, ko'chmanchi xalqning doimiy ravishda tabiat va turli jamoalar bilan kurashishga majbur bo'lishi ularni mustaqillikni saqlash borasida barqaror jamiyatlarga nisbatan kuchli qilgan. Chunki, mojarolar, urushlar, bo'linishlar, vorislik masalalari, tabiiy sharoitlarning qiyinligi kabi sabablar tufayli ba'zan kichraygan davlatlar xalqning qayta birlashishi bilan yana tashkil topib, o'z mustaqilligini himoya qilgan [15, s. 27].

Davlatning asosiy unsurlaridan biri bo'lgan mustaqillik, turk millatining tabiati bilan ham uyg'un. Shu nuqtai nazardan turklar, davlatni boshqa davlatlarning hukmronligi ostiga tushmaslik uchun tashkil etgan. Mustaqil bo'lmagan hududlarni ular "yurt" sifatida qabul qilmagan va mustaqillik xavf ostida bo'lsa, yerlarini tark etib, mustaqil bo'la oladigan boshqa hududlarga ko'chgan. Tarixda siyosiy chegaralarni o'zgartirgan mashhur xalq ko'chishlari ham shundan dalolat beradi.

To'ra – bu turk davlat an'alarida davlatni tashkil etuvchi asosiy unsurlardan biridir. "To'ra" atamasi "tuzish, hosil qilish" ma'nosini anglatadi. O'rxun yodgorliklarida ham qayd etilgan bo'lsa-da, to'raning ishlatilishi bundan ancha oldingi davrlarga borib taqaladi. To'ra, davlat va jamiyatning ijtimoiy va siyosiy hayotini tartibga soluvchi og'zaki huquq qoidalari sifatida ta'riflanadi [2, s. 37]. Jamiyatda tartib va nizomga oid tushuncha sifatida to'ra keng qamrovli, himoyaviy va umumbashariy xarakterga ega bo'lgan [18, s. 73-74]. Turklarda davlatning mavjudligi to'raning to'liq amalga oshirilishiga bog'liq bo'lgan.

Har qanday shaklda yaratilgan bo'lsa-da, to'raning o'zgarmas asosiy tamoyillari mavjud bo'lib, ular adolat, yaxshilik va foydalilik, tenglik hamda insoniylik va umumbashariylikdan iboratdir. Shu o'zgarmas tamoyillar sababli to'ra xoqonlar, shu jumladan, jamiyatning barcha qatlamlari uchun majburiy bo'lgan [2, s. 42;] [18, s. 73-74]. Davlatni ifodalash nuqtai nazaridan "qut"ning muvaffaqiyati to'raning to'g'ri qo'llanilishiga bog'liq edi. To'raga to'g'ri amal qilmaydigan xoqondan "qut" ham Xudoning irodasi bilan olinardi. Yer yuzidagi ideal tartibni "Xudoning soyasi" sifatida xoqon ta'min qilgan. Agar xoqon bu ideal tartibni saqlay olmasa, Xudo "qut"ni undan olib, boshqasiga berardi [3 s. 307-313].

To'ra qog'ozga yozilmagan bo'lib, avlodlardan avlodlarga xalq orasida meros qolgan. Xalq to'raga kundalik hayotida qo'llab, uni yashatar edi [28, s. 61]. Jamiyat tartibini ta'minlash uchun yaratilgan bu qoidalar jamiyatning barcha qatlamlari uchun majburiy hisoblangan. Ijtimoiy tartibga urg'u berish maqsadida eski turk yozuvlarida to'ra so'zi "il" tushunchasi bilan birga ishlatilgan [10, s. 42]. Shu sababli to'ra davlatning xalq oldidagi qonuniyligi uchun ham muhim mezon hisoblangan.

Devonu lug'ati't-Turkda to'ra quyidagicha ifodalanadi: "Il ketadi, to'ra qoladi. Zulm eshikdan kirsa, to'ra mo'ri orqali chiqadi. Il tinchlik (to'ra) topsin. Il tark etilsa, odat (to'ra) tark etilmaydi" degan ibora orqali davlat, xalq va boshqaruvga oid tamoyillar ifodalanadi [2, s. 38].

Turk davlat an'anasida davlat boshida "xon", "xoqon", "qahqon", "bashbug" kabi unvonlarga ega rahbarlar bo'lgan. Ko'kturk va Uyg'ur hukmdorlariga "xoqon", Hun

hukmdorlariga esa cheksiz kenglik va keng maydonni anglatadigan “tan-hu” yoki “shan-yu” nomi berilgan. Turklar orasida “xon” atamasi katta davlatlar rahbarlari uchun, “qahqon” esa nisbatan kichikroq davlatlar boshliqlari uchun ishlatil [33, s. 36]. Bu rahbarlar Xudo tomonidan ularga berilgan “qut” (davlat, baxt, yaxshilik, omad, ulugʻlik va taqdir) bilan davlatni boshqarishgan. Qut siyosiy hokimiyatni anglatadi. Barcha turk davlatlarida hukmron boʻlgan bu tushunchaga koʻra, rahbarlar “ilohiy adolat va tartibning vakillari” hisoblanadi. Hun davlatida Mete xonning taxtga chiqishi ham shu eʼtiqodga bogʻliq boʻlgan, shuningdek, Bilga Xoqon ham “qutim boʻlgani uchun qahqon boʻldim” deb taʼkidlagan [2, s. 35-36]. Hukmdor sifatida xarizmatik yetakchilikka ega boʻlgan qahqonlar, Xudo tomonidan ularga berilgan “qut” bilan taxtga chiqib, shuningdek, bu kuchning irodasi bilan taxtdan tushirilgan (29, s. 5). Shu sababli, “qut” eski turk davlatlarida hokimiyatni qonuniylashtirish vositasi sifatida xizmat qilgan. Xoqon “qut” egasi boʻlganligi uchun uning avlodlari ham “qut”ga ega hisoblangan [6, s. 102].

Taxtga oʻtish maʼlum qoidalarga bogʻlangan turk davlatlarida taxt avvalo birinchi “xotun”dan boʻlgan farzandlarga tegishli boʻlgan [31, 2021]. Ushbu tushuncha Islomni qabul qilgandan keyin ham davom etgan, biroq merosxoʻrlilik tizimi boʻlsa ham taxtni tasdiqlashda qurultoy va ulamolarning fikri olinardi [11, s. 129].

Xoqon xotinlari sifatida “xotun”lar ham turk davlat anʼanasida muhim oʻringa ega boʻlgan. Eski turk davlatlarida boshqaruvda xoqondan keyin ikkinchi oʻrinda “xotun” turgan. Xotunlar ham toʻraga boʻysunib, “xotunlik maqomiga” yetish uchun toʻralarga mos kelishlari kerak edi. Eski turklarda xoqonlar turk boʻlmagan jamiyatlar bilan ham nikoh rishtalarini qurishgan. Agar turmush qilinadigan shaxs Xitoy malikalari qatoridan boʻlsa “konchuy”, boshqa xalqlardan boʻlsa “kuma” deb atalgan. Maʼmuriy va ijtimoiy jihatdan xotun eng yuqori maqomga ega boʻlgan. Xoqonning xotinlaridan faqat turk va shon-sharafli boʻlganlar “xotun” boʻla olgan. Kuma va konchuy xotun boʻla olmagan, shuningdek, ularning farzandlari ham taxtda huquqqa ega boʻlmagan. Biroq Uygʻur davrida bu anʼana oʻzgargan va Uygʻur sulolasiga uylangan Xitoy malikasi ham “xotun” unvonini olgan. Shundayki, Uygʻur hukmdorlaridan yettisining “bosh ayoli” xitoylik boʻlgan

Turk tarixi nuqtai nazaridan muhim rol oʻynagan ushbu turmushlar keyinchalik Xitoy imperiyasining kuchayishiga, Uygʻurlarning esa asta-sekin kuchlarini yoʻqotib, yiqilishiga sabab boʻlgan [12, s. 63-70; 25, s. 352]. Shuningdek, turk davlatlarida xoqon vafot etganda, uning oʻrniga oʻtiradigan farzand hali kichik boʻlsa, xotunlar uning nomidan davlatni boshqarishgan. Bu holat Koʻkturklar, Saljuqlar va Usmoniylar davrida ham kuzatilgan. Urushlarda xotunlar xoqonlar bilan birga boʻlganlari maʼlum. Eski turklarda xotunlarning davlat majlislariga qatnashganlari, xoqon bilan birga yoki baʼzan yakka holda xorijiy elchilarni qabul qilganlari ham qayd etilgan [18, s. 140-149].

Xulosa qilib aytganda, siyosiy va ijtimoiy tuzumda ayollarga oid barcha ushbu holatlar, turk davlatlarida ayollarning, ayniqsa boshqa jamiyatlar bilan taqqoslaganda, sezilarli darajada himoyalanganligini koʻrsatadi.

Qadimdan hukmdorlar oʻz davlatlarini samarali boshqarish va muhim masalalarda qarorlar qabul qilish uchun bir kengashga ehtiyoj sezganlar. Islomdan oldingi turk davlatlarida davlat kengashi, maslahatchilar kengashi yoki kengash sifatida atalgan ushbu organ “Toy” deb nomlangan [10, s. 342]. Toy soʻzi, shuningdek, bayram, oʻyin-kulgi va ovqatli marosim

ma'nolarini ham bildirgan. XIII asr o'rtalaridan boshlab esa "Toy" o'rniga "Qurultoy" atamasi ishlatila boshlandi [17, s. 41].

Qurultoylar eng oliy qaror qabul qilish organi bo'lib, birinchi bor Osiyo Hunlarida Mete davrida tashkil etilgan [17, s. 50; 30, s. 2]. Eski turklarda shunga o'xshash tarzda Uyg'urlarda ham kengashlar mavjud bo'lgan; Attila davrida Hun davlatlarida boylar tashkil etgan "maslahat kengashi", Tabg'achlarda "nozirlar kengashi", Xazarlarda "qariyalar kengashi", Pecheneglarda "komenton kengashi", Bulg'or davlatida esa "xalq kengashi" mavjud bo'lgan. Umumiy nomi bilan "Toy" deb atalgan ushbu kengash O'g'uz turklarida "Tirnak" (jamiyat) yoki "Kengash" sifatida tanilgan [30, s. 3-4].

Eski turk davlatlarida qurultoy yilda uch marotaba davlat ishlarini muhokama qilish uchun yig'ilgan. Boy boshliqlari ishtirokida yil boshida xoqon saroyida o'tkazilgan birinchi yig'ilish asosan diniy marosimlarga bag'ishlangan, shu bilan birga ma'muriy va huquqiy qarorlar ham qabul qilingan. Yilning beshinchi oyida o'tkazilgan ikkinchi yig'ilishda ota-bobolarga, Yer va Osmon uchun duolar qilinib, ma'muriy masalalarda qarorlar qabul qilingan. Kuzda o'tkazilgan uchinchi qurultoyda esa urush masalalari muhokama qilingan, otlar va hayvonlar soni aniqlangan, "harbiy" kuchni belgilash maqsadida aholining ro'yxati tuzilgan va xalqdan davlatga beriladigan soliqlar yig'ilib, ularning tartibi belgilangan.

Ushbu uch yig'ilishdan eng muhim bo'lgan ikkinchisi bo'lib, davlat rahbari sifatida "tan-hu"ning saylovi ushbu yig'ilishda amalga oshirilgan; ota-bobolar, Osmon va Yer uchun qurbonliklar berilgan [4, s. 4273; 27, s. 220]. Qurultoyga qatnashmaslik qahqonga qarshi katta isyon sifatida qabul qilingan [27, s. 220]. Qurultoylar muhokama qilinayotgan masalaga ko'ra "to'ra qurultoyi", "ko'chmanchi qurultoyi", "urush qurultoyi" kabi nomlar bilan atalgan [27, s. 41-48]. Yig'ilish shakli bo'yicha esa qurultoylar muhokama qilinayotgan masalaning dolzarbligiga qarab "oddiy" yoki "favqulodda" tarzda chaqirilgan [27, s. 41]. Qurultoyning tabiiy rahbari xoqon bo'lgan, ammo u mavjud bo'lmagan hollarda muhokamalar ayguçi tomonidan boshqarilgan.

Qurultoy xoqonlik vakolatini tasdiqlash yoki xoqonni taxtdan tushirish vakolatiga ega bo'lgan. Shuningdek, qurultoy xoqon tomonidan qabul qilingan qarorlarni nazorat qilish huquqiga ham ega bo'lgan. Shu bilan birga, xoqon qurultoy qabul qilgan har bir qarorni majburiy ravishda tasdiqlash shartiga ega bo'lmagan; shuningdek, qurultoy ham xoqonning qarorlari va amaliyotlariga qarshi chiqishi mumkin edi [5, s. 4275-4278; 27, s. 214]. Shu nuqtai nazardan, xoqon davlat ishlariga oid masalalarda kengash bilan maslahatlashmasdan yakka qaror qabul qila olmagan, ya'ni xoqon kengash oldida mas'ul bo'lgan [5, s. 4276; 8, s. 138; 18, s. 62].

Qurultoylar, ayniqsa isyon, qo'zg'olon kabi davlatga oid yirik masalalarda "sud organi" vazifasini ham bajarishgan. Bunday hollarda xoqon adolatli bo'lish va umumiy aqlga muvofiq harakat qilish maqsadida qurultoyga murojaat qilgan. Turk davlatlarida demokratiyaning ilk namunalaridan biri sifatida qabul qilinadigan qurultoylarda protokol an'analari ham qo'llanilgan. "Orun" (protokol) va "uluş" (taqsimlash) an'analari amal qilgan ushbu yig'ilishlarda samarali qarorlar qabul qilinishi uchun protokol an'anasi katta ahamiyatga ega bo'lgan [3, s. 4278].

Eski turk davlatlarida qurultoylar shuningdek qonun chiqaruvchi funksiyani ham bajargan. Oddiy sharoitda chaqirilgan qurultoylar muhokama qilgan masalalar bo'yicha qabul qilgan qarorlar orqali bir to'ra shakllantirgan. Shunga o'xshash tarzda ko'chish, urush, aholi

ro'yxati tuzish va sud qurultoylari kabi maxsus maqsadlarda chaqirilgan qurultoylar ham qabul qilgan qarorlar orqali to'raga barqarorlik berib, davlat an'anasi shakllanishiga hissa qo'shgan [27, s. 218-225].

Natijalar. Turklar o'zlaridan oldingi davlatlardan olgan tajribalariga tayangan holda tarix davomida ko'plab davlatlar tashkil qilganlar. Turklarning davlat barpo etishdagi bu muvaffaqiyati, ularning yashayotgan muhitga tez moslasha olish qobiliyatidan kelib chiqqan. Ular yashagan dasht hayoti tufayli tashkil etilgan madaniyatga "otli ko'chmanchi madaniyati" nomi berilgan [9, s. 23]. Otli ko'chmanchi hayot tarzining asosiy ildizi "Andronovo" madaniyatida mujassam bo'lgan [20, s.36]. Ushbu madaniyatda ot ko'chmanchi hayotning markaziy unsuridir, chunki kundalik hayot, hattoki davlat boshqaruvi ham ot ustida amalga oshirilgan. Xavfsizlik va urush kabi mudofaa xizmatlaridan tashqari yaylov va o'tloqlarni boshqarish, dehqonchilik, chorvachilik, iqtisodiyot va boshqa rivojlanish xizmatlari ham otdan foydalanish bilan bog'liq tarzda rivojlangan [9, s. 23]. Shu nuqtai nazardan, ot va temir bo'ston madaniyatida ikki muhim unsur bo'lib, ular urush quroli sifatida ham xizmat qilgan.

Bunga muvofiq, turk mudofaa tizimining markazini tashkil qiluvchi otlarning yetishtirilishi harbiy ehtiyojlar doirasida reja asosida olib borilgan [32, s. 8]. Shundayki, turklar otdan foydalanish bo'yicha shunchalik mahoratga ega ediki, shimoldan janubga, sharqdan g'arbga butun Yaqin Sharq va Yevrosiyo dashtlarida boshqa xalqlarning ot yetishtirishga oid bilimlari, bugungi kunda ham turkmanlarning ot tarbiyasi bilan solishtirilib, tushunishga harakat qilinadi [24, s. 38-39].

Boshqa tomondan, dasht madaniyati mohiyatan ko'chmanchi madaniyatlardan farq qiladi. Chunki sahro hayoti bilan bo'ston yashash tarzi bir xil emas. Sahro ko'chmanchiligi nisbatan statik bo'lib, asosiy unsuri "tuya" hisoblanadi. Dasht ko'chmanchiligi esa dinamik bo'lib, asosiy unsur "ot"dir. "Harakat", "quvvat" va "kuch" ustida rivojlangan bu madaniyat "otli madaniyat" an'alarini shakllantirib, butun dunyoda keng bir madaniyatning rivojlanishiga hissa qo'shgan [24, s. 270].

Dasht hayotining eng muhim qiyinchiliklaridan biri tirikchilikning chorvachilikka bog'liq bo'lishidir. Ammo chorvachilikka asoslangan dasht iqtisodiyoti har doim xalqning tirikchiligini ta'minlay olmagan. Shu sababli xalq savdo, urush va o'ljalar orqali tirikchiligini ta'minlashga harakat qilgan.

Dasht hayoti bir tomondan erkinlik va jasoratni rag'batlantirgan bo'lsa, boshqa tomondan intizomni majburiy qilgan. So'zida turish, o'tganlarga sadoqat, to'ralarga rioya qilish kabi xususiyatlar dasht hayotining tabiiy natijasi hisoblanadi. Chunki ko'chishlar faqat shu intizom bilan boshqarilishi mumkin edi [23, 2008, s. 33]. Xalqning kundalik hayotidagi bu intizom urush jarayonlarida ham amal qilgan. Aks holda urushlar yutqazilib, davlat tarqalishi mumkin edi. Shu nuqtai nazardan turk siyosiy hayotida davlatlarning barpo etilishi va ularning davomiyligini ta'minlash ushbu intizom orqali amalga oshirilgan [15, s. 4].

Shuningdek, ko'chmanchi hayotning barqaror yashashga nisbatan ko'proq qobiliyat talab qilishi, xalqning tashkiliy va harbiy qobiliyatlarini rivojlantirgan [15, s. 29; 9, s. 23]. Nihoyat, Islomiyatni qabul qilgandan so'ng, turklar qattiq ko'chmanchi hayotdan barqaror yashashga o'tganlar, o'zlarining avvalgi madaniyat va an'alarini Islom dini qadriyatlari bilan uyg'unlashtirib, yangi turmush tarzini yaratganlar. Bu holat siyosiy va boshqaruv tizimiga ham ta'sir qilgan va yangi qabul qilingan Islom dinining ta'siri hayotning deyarli barcha sohalarida sezila boshlagan [11, s. 217]. Shu tariqa dasht madaniyati Islom qadriyatlari bilan uyg'unlashib,

tafakkur, axloq va qadriyatlar nuqtai nazaridan yangi bir shaklga evolyutsiya qilgan. Keyinchalik esa bu yangi shakl, dunyo siyosiy hayotiga yo'l ko'rsatadigan "Turk-Islom madaniyati"ning rivojlanishiga xizmat qilgan.

Xulosa. Turklarda davlat tushunchasi avvalo ijtimoiy zarurat sifatida yuzaga kelgan. Shu sababli davlat millat, vatan va suverenlik tamoyillariga tayangan holda barpo etilgan. Ushbu uch unsur mavjud bo'lmaganda yoki ulardan biri yetishmagan hollarda davlatning mavjudligi xavf ostida bo'lgan va u yo'qolish jarayoniga duch kelgan. Shuning uchun turklarda davlatni tashkil etuvchi ushbu elementlar har doim himoya qilinishga harakat qilingan. Shu tariqa, bu unsurlar ahamiyatini yo'qotmay, o'z xususiyatini saqlab bugungi kungacha yetib kelgan.

Shu kontekstda vatan tushunchasi inson hayotini fidokorona bag'ishlashga tayyor bo'lish darajasida muqaddas sifatida qadrlangan, millat tushunchasi esa davlatning mavjudlik sababi sifatida birinchi o'ringa qo'yilgan, mustaqillik va suverenlik esa har doim himoya qilinishi lozim bo'lgan va davlatning mavjudligini ta'minlovchi yagona kuch sifatida baholangan. Natijada, ushbu barcha unsurlardan tashkil topgan davlat qonun, huquq va adolat orqali himoyalangan. Shu sababli davlat, barpo etilishi kabi, saqlanishi ham zarur bo'lgan muqaddas amanat sifatida qabul qilingan.

Turklarda davlat tushunchasi barcha narsalardan ustundir. Biroq uning ustida ham "xalq" tushunchasi mavjud. Xalq davlatning barpo etilish sababidir. Shu sababli oliy davlat avvalo xalqqa xizmat qilish maqsadida tashkil etilgan. Chunki xalq davlatning jonli qismini tashkil qiladi. Shu bois turklarda har bir amaliyotning markazida inson mavjud. Shu nuqtai nazardan, davlatning asosiy tamoyillaridan bo'lgan adolat, tenglik, ijtimoiylik, sinfsizlashuv va layoqat kabi prinsiplari insonni himoya qilish va qo'llab-quvvatlashga yo'naltirilgan.

Ushbu tamoyillar ijtimoiy hayotga ham aks etgan va turk jamiyatlarida sinfiy ajratish, qullik, imtiyoz kabi bo'luvchi amaliyotlarga o'rin berilmagan. Aksincha, bo'ston hayot tarzining natijasi sifatida rivojlangan bu prinsiplari kundalik hayotda ijtimoiy munosabatlarga yo'l ko'rsatib, turk davlat an'analariining asosini shakllantirgan. Shu nuqtai nazardan davlat va jamiyat munosabatlarida xalq davlatni o'ziga mansub deb hisoblagan, davlat esa xalqini himoya qilgan. Shu sababli davlat oilaviy tushuncha sifatida talqin qilinib, xalq tomonidan unga ishonch va mehr ifodasi sifatida ham ona, ham ota roli berilgan.

Davlat-jamiyat munosabatlari nuqtai nazaridan, ushbu aloqalar xalqning davlatni o'ziga qancha yaqin his qilishi va davlatning xalqiga nisbatan mas'uliyatlarini qanchalik bajarishini anglashda muhim ahamiyat kasb etadi. Natijada, davlat-jamiyat munosabatlari kontekstida davlat va jamiyatning bir-birini qanday ifodalashi muhim bo'ladi. Shu sababli turklarda davlat — xalq, xalq esa davlat sifatida qabul qilingan.

Adabiyotlar/Литература/References:

1. Acar, O. K. ve Ertek, M. Y. (2019). *Türk yönetim tarihinde liyakat*. Ankara: Astana Yayınları.
2. Ahmetbeyoğlu, A. (2020). Eski Türklerde kut ve töre bağlamında hükümlanlığın hududları. *Tarih Dergisi*, (71), 29–50.
3. Akcan, A. (2020). Eski Türklerde devlet yönetiminde hâkimiyetin ilahi temelleri. *Mecmua*, (10), 303–321.
4. Akcan, A. (2024). II. Türk Kağanlığı devlet ideolojisi içerisinde Bilge Tonyukuk. *Asya Studies*, 8(30), 203–216.
5. Akcan, A. (2025). İslamiyet öncesi Türk devlet yönetiminde kağan ve kurultaylar. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 11(6), 4259–4285.

6. Arslan, M. (1986). Eski Türk devlet anlayışı ve Kutadgu-Bilig. *Ondokuz Mayıs University Journal of Education Faculty*, 1(1), 100–111.
7. Aslan, E. ve Şahin, M. (2020). Ortaçağ Türk-İslam devletlerinde nevbet. *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (8), 107–144.
8. Aytürk, N. (2014). *Türklerde devlet yönetimi ve lider yöneticiler*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
9. Bedirhan, Y. (2019). *İslam öncesi Türk tarihi ve kültürü* (6. b.). Konya: Eğitim Yayınevi.
10. Bozkuş, Y. D. (2022). İslamiyet öncesi dönemin Türk kültür ve uygarlığına genel bir bakış. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), 335–349.
11. Coşkun, Ö. (2016). Türk yönetim sistemi üzerine kısa bir değerlendirme. *The Journal of International Lingual Social and Educational Sciences*, 2(2), 126–135.
12. Çandarlıoğlu, G. (2011). Uygur sarayına gelin giden Çinli prensesler ve bunun arkasındaki politik gerçekler. *Tarih Dergisi*, (28–29), 63–70.
13. Çerçi, F. (2003). Hunlar'da sosyal, siyasi hayat ve devlet-halk ilişkileri. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(1), 59–98.
14. Donuk, A. (2012). Türklerde ve Moğollarda meclis geleneği. *Tarih Dergisi*, (52), 1–12.
15. Durmuş, İ. (2008). Eski Türk devletlerinin oluşumunun temel unsurları. *Gazi Türkiyat Turkoloji Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 25–45.
16. Durmuş, İ. (2014). Türk kültür çevresinde kültür adlandırmaları. *Gazi Akademik Bakış*, (15), 269–298.
17. Erdoğan, A. (2014). İslamiyet'ten önce Türk devletlerinde meclis anlayışı: Toy, kengeş, kurultay örneği. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 39–52.
18. Gömeç, S. Y. (2018). *Türk kültürünün ana hatları* (4. b.). Ankara: Berikan Yayınevi.
19. Gözler, K. (2011). *Devletin genel teorisi* (3. b.). Bursa: Ekin Yayınları.
20. Grigoriev, S. (2021). Andronovo problem: Studies of cultural genesis in the Eurasian Bronze Age. *Open Archaeology*, 7(1), 3–36.
21. Hall, J. A. ve Ikenberry, G. J. (2000). *Devlet* (Y. O. Alibeygil & M. Şipal, Çev.). Ankara: Doruk Yayınları.
22. Kafesoğlu, İ. (2016). *Türk milli kültürü* (40. b.). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
23. Kapani, M. (2019). *Politika bilimine giriş* (58. b.). Ankara: Serbest Akademi.
24. Kovalevskaya, V. B. (2019). Turning points in horse breeding in the Eurasian steppes and the Near East. *Archaeology, Ethnology & Anthropology of Eurasia*, 47(1), 33–41.
25. Ögel, B. (1955). Uygur devletinin teşekkülü ve yükseliş devri. *Belleten*, 19(75), 331–376.
26. Özdemir, G. (2009). Batıda ve Türklerde egemenlik kavramı. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (23), 1–11.
27. Pamir, A. (2019). Eski Orta Asya Türk devletlerinde törenin oluşmasında kurultayların rolü. *Adalet Dergisi*, (62–63), 213–234.
28. Saltuklu, Z. (2019a). Türklerde töre. *Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4), 61–66.
29. Saltuklu, Z. (2019b). Türklerin devlet anlayışı. *Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4), 1–12.
30. Seyitdanlıoğlu, M. (2009). Eski Türklerde devlet meclisi “toy” üzerine düşünceler. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 28(45), 1–12.
31. Taşağıl, A. (2021). *Bozkırların ilk imparatorluğu Hunlar* (3. b.). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
32. Waller, A. M. (1958). *Horses and mules and national defense*. Washington, D.C.: Office of the Quartermaster General, U.S. Army.
33. Yücel-Batmaz, N. (2018). Türklerde devlet anlayışı. In M. Akçakaya (Ed.), *Türk İslam tarihinde yönetim uygulamaları* (s. 3–54). Ankara: Gazi Kitabevi.
34. Zabunoğlu, Y. H. (2015). *Devlet kuramına giriş*. Ankara: İmaj Yayınları.

SCIENCEPROBLEMS.UZ

IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARNING DOLZARB MUAMMOLARI

№ 5/9 (5) – 2025

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

“Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali 2020-yil 6-avgust kuni 1368-sonli guvohnoma bilan davlat ro‘yxatiga olingan.

Muassis: “SCIENCEPROBLEMS TEAM”
mas’uliyati cheklangan jamiyati

Tahririyat manzili:

100070. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog‘och ko‘chasi, 70/10-uy. Elektron manzil:

scienceproblems.uz@gmail.com

Bog‘lanish uchun telefon:

(99) 602-09-84 (telegram).